

Svar (facit) till frågorna i lärarhandledningen En dag i historien.

26 november – Deportationen av de norska judarna

- Varför började Norge deportera de norska judarna i november 1942?

Svar: Den nazistiska raspolitiken skulle genomföras i det av Nazityskland ockuperade Norge. Gestapo (hemliga polisen) hade gett order om att alla judar skulle gripas och deporteras till dödsläger i det av tyskarna ockuperade Polen. Norge skulle göras "judefritt", det vill säga att inga judar skulle finnas kvar i Norge.

- Vad var det för skillnad mellan deportationerna av judar i Norge i jämförelse med deportationer av judar från andra ockuperade länder som till exempel Nederländerna och Frankrike?

Svar: I Norge skedde deportationerna av judar under en kort tidsperiod (november 1942-februari 1943). I Frankrike och Nederländerna pågick deportationerna under en mycket längre tidsperiod (mitten av juli 1942-mitten av 1944). Att det gick så fort och under så kort tidsperiod i Norge berodde på att antalet judar var långt färre i Norge än de andra västeuropeiska länderna.

- Vilken betydelse hade de så kallade kollaboratörerna i deportationerna?

Svar: I aktionen mot de norska judarna deltog den lokala nationella polisen, taxichaufförer och norska byråkrater (tjänstemän). Utan deras hjälp hade inte aktionen varit så framgångsrik för nazisterna. Kollaboratörerna (medhjälparna) hade begränsat ansvar och oftast ingen helhetsbild, utan såg bara sin lilla del i verksamheten. Det gjorde att kollaboratörerna efter kriget endast kunde medge sin begränsade del i att gripa och transportera enskilda judiska familjer till fartygen. Inte att de hade medverkat till mordandet av människor.

- Var hamnade de deporterade norska judarna? Och vad hände med åldringar, kvinnor, barn och män?

Svar: De deporterade norska judarna fördes till förintelse, och koncentrationslägret Auschwitz-Birkenau. De arbetsföra männen och kvinnorna valdes ut till slavarbete medan åldringar, kvinnor med barn och barn gasades ihjäl. Endast 38 av 776 judar som deporterades överlevde kriget.

- Vad menas med citatet "Det norska judeproblemet har funnit sin slutgiltiga lösning"?

Svar: Att alla kvarvarande norska judiska män, kvinnor och barn hade deporterats från Norge och att Norge har gjorts "judefritt".

- Varför uppmärksammades deportationen av de norska judarna å stort i svensk massmedia? Och varför fick händelsen så stor betydelse för svenskar 1942?

Svar: Tillsammans med inkommande rapporter om judarnas öde i framförallt det ockuperade Polen, blir aktionen i Norge (mot ett broderfolk) en ögonöppnare för

svensk massmedia och den svenska befolkningen. Opinionen i Sverige förändras och händelsen i Norge blir den händelse som påverkar svenskarna mest krigsåret 1942.

- Hur påverkade händelsen med de norska judarna Sveriges flyktingpolitik och synen på förföljelsen av judar?

Svar:

Den svenska självcensuren i massmedia upphörde. Tidigare hade massmedia till största del låtit bli att kritisera Nazitysklands agerande. Massmedia började nu öppet skriva vad som hände i Nazityskland och i områden som var ockuperade av Nazityskland. Massmedia börjar också kritisera Nazitysklands agerande när det gäller behandlingen av judar. Den svenska flyktingpolitiken gick från att vara restriktiv (det vil säga att hårt begränsa vilka som fick komma till Sverige), till att aktivt börja hjälpa flyktingar att få en fristad i Sverige. Till grund för detta ligger ökad diplomatiska information vad som hände judar i det ockuperade Polen och att detta var första gången som Skandinavien drabbades av det som senare kom att kallas Förintelsen. Judarna i Norge såg i första hand som normän och inte som judar. Ett "broderfolk" hade drabbats och förföljelserna av judar hade drabbat ett folk lika oss svenskar. Svenska diplomater insåg också att ett svenskt medborgarskap kunde skydd judar i naziokuperade länder och rädda deras liv.

- Går det att se några likheter och skillnader med synen på flyktingar idag?

Svar: Här går det till viss del att jämföra synen på flyktingar från kriget i Syrien och kriget i Ukraina. Ukrainas europeiska och (kristna) ursprung samt likhet med den svenska kulturen gör att många känner samhörighet och att viljan att hjälpa och ta emot flyktingar därmed ökar.

27 januari 1945 – Förintelsens minnesdag

- Varför skapades koncentrations, och förintelselägret Auschwitz?

Svar: I maj-juni 1940 inrättades ett fångläger för i första hand polska politiska fångar. Lägre fick det tyska namnet Auschwitz och blev den första delen av komplexet Auschwitz. Den första delen av Auschwitzkomplexet kom sedermera att också kallas Auschwitz 1 eller Auschwitz-Stamlager. I oktober 1942 utvidgas lägre med Auschwitz-Birkenau eller Auschwitz 2 som det också kallas. Auschwitz-Birkenau byggdes i första hand för att kunna hålla en stor mängd ryska krigsfångar. Hela Auschwitzkomplexet kom till slut att bestå av ett 40-tal läger med en gemensam administration som fanns i Auschwitz 1 (Auschwitz-Stamlager). Det största lägre var dock Auschwitz-Birkenau som kom att fungera både som koncentrationsläger och förintelseläger från sommaren 1942.

- När började judar, i stor omfattning, transporteras till Auschwitz-Birkenau?

Svar: Våren 1942 började judar deporteras till Auschwitz-Birkenau från Polen, Frankrike och Nederländerna. Från våren-sommaren 1942 inrättades två gaskammare. Våren 1943 byggdes fyra större gaskammare och krematorium för att kunna mörda fler. Till Auschwitz-Birkenau deporteras från april till juli 1944 de ungerska judarna och närmare 400 000 människor mördas i lägre under denna period.

- Varför blir Auschwitz det enda riktigt stora förintelselägre hösten 1943?

Svar: Under 1943 så tar Auschwitz-Birkenau över huvudrollen som det främsta eller egentligen det enda riktigt stora förintelslägret när de tre andra förintelslägren Sobibor, Belzec, och Treblinka lades ner.

- Vilka andra offergrupper, förutom judar, mördades i Auschwitz?

Svar: Den absolut största offergruppen var judar, cirka en miljon. Romer, polacker, sovjetiska krigsfångar och andra grupper av människor mördades också i Auschwitz.

- Vad menas med att fångar tvingades ut på dödsmarscher?

Svar: När den sovjetiska röda armén började närma sig området kring Auschwitz blir det bråttom för nazisterna att tömma lägret på fångar. Dessa fångar tvingades ut på så kallade dödsmarscher till andra läger närmare Tyskland. De som inte orkade gå, eller blev sjuka, sköts ihjäl längs med vägen. Cirka 65 000 fångar tvingades i väg från Auschwitz ut på dessa dödsmarscher.

- Vad hände den 27 januari 1945? Och vad gjorde att det hände just då?

Svar: I januari 1945 inleder Sovjetunionen en stor offensiv som kallas Wisła-Oder offensiven. Wisła är en flod i dagens centrala Polen och Oder är idag delvis gränsflod mellan Tyskland och Polen. Sovjetunionen tar snabbt stora delar av Polen och den 27 januari når de fram till Auschwitz och befriar lägret. I lägret finns det kvar 7 000 sjuka fångar som nazisterna inte hunnit mörda och stora delar av lägret har lämnats intakt.

- Varför får inte händelsen den 27 januari så stor uppmärksamhet 1945?

Svar: Det rapporteras om befrielsen av Auschwitz internationellt, men det är så mycket annat som händer internationellt och krigshändelser får ett större mediautrymme. Under våren 1945 befrias många andra läger i väst av amerikaner och engelsmän vilket får större uppmärksamhet i västvärlden. När kalla kriget inleds strax efter krigsslutet hamnar Auschwitz i den kommunistiska delen och detta gör att information och tillgänglighet till lägret minskar. I den kommunistiska delen blir dock Auschwitz tidigt en del av minneskulturen kring Förintelsen, men i väst så är det andra läger som uppmärksammas i minnesbearbetningen.

- Vad är det som avgör att just den 27 januari blir en svensk och internationell minnesdag för Förintelsen?

Svar: I och med Auschwitzrättegångarna på 1960-talet och så småningom murens fall och kalla krigets slut blir Auschwitz och dess historia mer tillgängligt internationellt. Detta gör att det i Tyskland på mitten av 1990-talet växer fram en tradition att minnas den 27 januari som en minnesdag över Förintelsen. Detta påverkar andra länder och skapar en internationaliseringsprocess som gör att FN år 2005 utser den 27 januari som internationell minnesdag för Förintelsen.

- Varför är minnesdagar viktiga? Och vilka andra minnesdagar finns det?

Svar: Vi har minnesdagar för att uppmärksamma specifika händelser i historien. Minnesdagar hjälper människor att få en gemensam förståelse för en specifik händelse, samt att vi människor också påminns om vad som är ett korrekt sätt att minnas händelsen. Minnesdagar skapar gemenskap. FN har inrättat ett antal internationella minnesdagar som till exempel internationella kvinnodagen. Det finns också nationella minnesdagar som till exempel nationaldagen.

28 april 1945 - De vita bussarna anländer till Sverige

- När inleddes räddningsaktionen vita bussarna?

Svar: Vitabussaktionen inleddes i mars 1945 efter en överenskommelse mellan svenska öda Korsets vice ordförande Folke Bernadotte och SS chefen Heinrich Himmler.

- Vad var syftet med vitabussaktionen?

Svar: Syftet med räddningsaktionen var från början att rädda skandinaviska fångar från de nazityska koncentrationslägren. Med tiden kom dock fler fångar med andra nationaliteter att räddas.

- Varför var vitabussaktionen ett farligt uppdrag?

Svar: Vitabussaktionen var farlig eftersom de allierade hade total kontroll över luftrummet och besköt alla rörliga mål på de nazityska vägarna. Transporterna utfördes till största del på nätterna med minimal belysning på vägar som var sönderbombade och i väldigt dåligt skick. Bussarnas vita färg med påmålade röda kors skulle underlätta för allierade piloter att inte missta dessa transporter som nazityska aktioner.

- Varför var det bra att de vita bussarna inte hade med sig fast föda till de befriade fångarna?

Svar: Fångarna hade under en längre tid utsatts för svält och kunde inte klara av att äta fast föda utan att magen skulle reagera genom kräkningar och efterföljande vätskebrist. Fast föda skulle kunna orsaka lidande och i värsta fall dödsfall bland de befriade fångarna.

- Vad hände den 8 maj 1945?

Svar: 8 maj 1945 kapitulerar Nazityskland villkorslöst och andra världskriget i Europa tar slut.

- Varför var mötet mellan svensk sjukvårdspersonal och de tidigare lägerfångarna ibland problematiskt?

Svar: Svensk sjukvårdspersonal använde ofta det tyska språket för att kommunicera med de före detta lägerfångarna. Tyska var för de före detta lägerfångarna ett förövarspråk. Vid ankomst brändes ofta de frigivna fångarnas kläder och personliga tillhörigheter vilket också skett när de kom till koncentrationslägren. Dessutom blev de flesta frigivna fångarna placerade i utlänninglingsläger som liknade de koncentrationsläger de kom ifrån. I Sverige blandade man också frigivna fångar av judisk härkomst med etniska polacker som i vissa fall var antisemitiska.

- Vad gjorde räddningsaktionen vita bussarna så uppskattad både i Sverige och internationellt?

Svar: Vitabussaktionen var ett farligt uppdrag som krävde hjältemodiga insatser av personalen. Med risk för sina egna liv räddade man tusentals människor. Svensk sjukvårdspersonal var omhändertagande och hjälpte före detta fångar att bli friska och få tillbaka tron på mänskligheten.

2 augusti 1944 - Den romska avdelningen i Auschwitz-Birkenau likvideras

- Vad hände i Auschwitz-Birkenau natten mellan den 2 och 3 augusti 1944? Och vad har händelsen fått för betydelse idag?

Svar: Natten mellan den 2 och 3 augusti 1944 bestämde nazisterna att den romska avdelningen i Auschwitz-Birkenau skulle likvideras. Mer än 4000 romer fördes till gaskammaren och mördades. Händelsen den 2 augusti 1944 har sedan 2015 blivit till en officiell minnesdag i EU då man minns folkmordet på romer under Förintelsen.

- Vad gjorde det Rasbiologiska centret för studier och registrering av romer som inrättades i Nazityskland 1936?

Svar: Det Rasbiologiska centret för romer registrerade och undersökte mer än 30 000 romer i Nazityskland. Detta pseudovetenskapliga arbete kom så småningom att bli ett underlag för varför romer förföljdes och hur många som skulle mördas.

- Varför utfördes det ett folkmord på romer?

Svar: Romer mördades utifrån nazismens rasideologiska föreställningar att de var av en underlägsen ras som utgjorde ett hot mot den tyska folkgemenskapen och den tyska rasen. Romer utsattes för diskriminerande lagstiftning, tvångssterilisering och omfattades liksom judarna av Nürnberglagarnas rasbestämmelser.

- Vad kan menas med SS chefen Himmlers citat från 1938 "Den slutgiltiga lösningen för zigenarfrågan"?

Svar: För många människor innebär citatet att det finns en plan för massmord. Citatet brukar ofta kopplas ihop med "den slutgiltiga lösningen på judefrågan" som var den nazistiska benämningen på Förintelsen av judar. Vid tidpunkten för Himmlers citat fanns troligen inte denna koppling till massmord. Med slutgiltig menades troligen andra åtgärder eftersom massmordet på romer inleddes flera år senare.

- Vad hände med de romer som transporterades till Auschwitz-Birkenau från och med våren 1943?

Svar: De romer som deporterades till Auschwitz-Birkenau fängslades i en romsk avdelning. Vid ankomsten tatueringades och registrerades de allra flesta. Senare kom majoriteten att mördas genom gasningar eller dö av svält och sjukdomar. Ett fåtal överlevde genom att de deporterades som slavarbetskraft till andra koncentrations- och arbetsläger.

- Hur mördades majoriteten av Europas romer under folkmordet på romer?

Svar: De flesta romer mördades genom massskjutningar som inleddes i större skala sommaren och hösten 1941 (Holocaust by bullet). En minoritet av de mördade romerna dog i förintelseläger, koncentrationsläger och arbetsläger.

- Varför kom det så få överlevande romer till Sverige med räddningsaktionerna som Sverige var delaktiga i under slutet av och efter kriget?

Svar. Från 1914 fram till 1954 fanns det ett inreseförbud för romer i Sverige. Detta bidrog givetvis till att många romer inte hade möjlighet att få skydd och asyl i Sverige trots att de utsattes för under andra världskriget.

- Varför är uppgiften om antalet mördade romer (220 000 – 500 000 personer) under Förintelsen så osäker?

Svar: Många romer, framförallt i Östeuropa, var under denna tid resande. Det innebar att de flesta inte var registrerade/folkbokförda. Det är därför svårt att avgöra hur många romer det fanns i Europa vid tidpunkten för andra världskriget och hur många som mördades. De flesta romer som mördades dog i så kallade massskjutningar som nazisterna inte dokumenterade. Det är därför mycket svårt att avgöra hur många romer som mördades.

- Varför har folkmordet på romer under Förintelsen fått en så stor betydelse för europeiska romer idag?

Svar: Nästan alla europeiska romska familjer har förlorat en nära anhörig under Förintelsen. Förintelsen har blivit en del av dessa familjers identitet och smärtan lever kvar hos de överlevande och deras anhöriga. Förintelsen och folkmordet på romer har blivit en del av kampen för upprättelse och erkännande.